

Катерина Іващенко

ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА А. МАКАРЕНКА: ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ДИТЯЧОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Притаманний сучасному етапу розвитку українського суспільства динамізм, нарощування його культурного потенціалу, посилення соціальної ролі особистості висувають нові вимоги до виховання, яке має забезпечувати формування в неї здатності розв'язувати життєві проблеми, робити свідомий моральний вибір, самостійно визначати пріоритети своїх дій, займати активну позицію у суспільстві. Актуальність цих завдань зумовлюється тим, що практичний досвід педагогічної діяльності «перенасичений свідченнями негативного впливу соціуму на розвиток особистості, на «входження» молодого покоління в сферу соціальних відносин, на недостатню підготовленість педагогічної науки до управління цими процесами» [9, с. 233].

У зв'язку з цим, останнім часом в багатьох освітніх установах намагаються «відтворити» систему дитячого самоврядування. Адже самоврядування сприяє формуванню саморозвитку та самореалізації особистості, виховує патріотичність, стимулює дитину до соціальної творчості, вмінню удосконалювати себе в інтересах суспільства, створює умови для творчої співпраці дорослих і дітей.

Поняття «дитяче самоврядування» в педагогіці має свою еволюцію і використовується в педагогічній літературі протягом тривалого часу. В педагогічній науці існують різні підходи визначення поняття «самоврядування». У різних дослідженнях «самоврядування» розглядається і як аспект виховного процесу, і як його результат, і як форма, і як засіб, і як організація (М. Красовицький, Б. Набока, Л. Новікова, В. Таран та ін.).

Перш за все, дитяче самоврядування – це результат цілеспрямованих педагогічних зусиль для розвитку дитячого колективу, який сприяє формуванню громадянської позиції своїх членів шляхом залучення їх до управління різними суспільними справами та створення працездатних органів самоорганізації, наділених реальними правами і обов'язками [7, с. 16]. З іншого боку, самоврядування передбачає керівництво діяльністю дітей самими дітьми. Однак, для того, щоб вони успішно і вміло керували, їх треба цьому навчити (і це є завдання педагогів), враховуючи при цьому як інтереси дітей, так і умови роботи конкретного навчального закладу.

Але як ефективно організувати дитяче

самоврядування в кожному конкретно взятому навчальному закладі?

У пошуках відповіді на це питання, виникає необхідність переосмислення досвіду історичного минулого, зокрема того, що стосується науково-педагогічної спадщини А. Макаренка – педагога-новатора, який не тільки руйнував застарілі погляди і традиції в педагогіці, а й настійливо розробляв нові методи, прийоми та організаційні форми виховання. А. Макаренко був одним із перших педагогів, хто теоретично та практично обґрунтував і переконливо розкрив основні елементи системи управління життєдіяльності колективу: цілі, планування, організацію та самоврядування.

У даній статті розглянемо такий аспект реалізації концепції колективного виховання А. Макаренка, як дитяче самоврядування.

Педагогічна система А. Макаренка багатогранна. Вона вивчається макаренознавцями усього світу в різних його аспектах. Широке коло питань, які оцінюють діяльність та аналізують педагогічні погляди педагога, висвітлено у працях зарубіжних (Л. Гриценко, І. Іванова, В. Кумаріна, А. Левіна, Г. Хілліга, Л. Фрезе, А. Фролова) та українських вчених (Н. Абашкіної, Н. Дічек, І. Зязюна, І. Кривоноса, В. Моргуна, М. Ніжинського, Н. Ничкало, М. Окси, М. Євтуха, М. Ярмаченка).

А. Макаренко створив систему виховання, що ґрунтувалася на ідеї виховання нової людини – активної і свідомої, спроможної в кожен момент свого життя знайти певний критерій для особистого вчинку, здатної водночас вимагати й від інших правильної поведінки. «Наш вихованець, – писав Антон Семенович, – ніколи не може виступати в житті як носій якоїсь особистої досконалості, лише як добра або чесна людина. Він завжди повинен виступати перш за все як член свого колективу, як член суспільства, який відповідає за вчинки не лише свої, але і своїх товаришів» [2, с. 30].

Сутність виховання за А. Макаренко полягала в єдності життя і виховання. Як діти живуть, так вони і виховуються. Він добре розумів, що особистістю можна стати лише поряд з іншою особистістю, в результаті соціалізації. Успішна виховна робота, на думку педагога, неможлива без дружнього колективу. Колектив, – стверджував педагог, – «це цілеспрямований

комплекс особистостей, організованих, що володіють органами колективу. А там, де є організація колективу, там є органи колективу, і питання відношення товариша до товариша – це не питання дружби, не питання любові, не питання сусідства, а це питання відповідальної залежності. Навіть якщо товариші знаходяться в однакових умовах, йдуть поруч в одній шерензі, колектив, виконуючи приблизно однакові функції, зобов'язується не просто дружбою, а пов'язується загальною відповідальністю в роботі, загальною участю в роботі колективу» [2, с. 147].

У тих випадках, коли особистість усвідомлює своє місце і роль у колективі, усвідомлено підпорядковується його вимогам, вона сама набуває відчуття повної свободи, яке педагог називав усвідомленням необхідності. Якщо ж особистість протистоїть колективу, даючи «простір анархічній сваволі», у нього завжди знайдуться ефективні засоби для того, щоб «закликати таку особистість до порядку й забезпечити нормальне життя колективу» [2, с. 150].

Поряд з єдністю цілей як однієї з провідних ознак колективу, А. Макаренко акцентував також на важливості спільної діяльності всіх його членів, участі в організації свого колективного життя. Уже в перші роки роботи в колонії ім. М. Горького (1920–1921) він, зважаючи на контингент своїх вихованців, займався активними пошуками способів подолання таких негативних явищ, як кругова порука, ворожнеча і бійки, зосередження надмірної влади в руках старших колоністів й одержання ними певних привілеїв тощо. Вагому роль з-поміж таких способів педагог надавав залученню колективу колоністів до вирішення соціально значущих задач й організації його багатоманітних відносин з іншими колективами. Таке розуміння сутності колективу та його виховних функцій зумовило його погляди на сутність самоврядування.

На думку педагога, важливою умовою розвитку дитячого колективу є організація самоврядування. Оскільки саме від нього залежить самостійність в прояві ініціативи, ухваленні рішень, їх реалізація на користь свого колективу. У повсякденному житті самоврядування вихованців виражалося в плануванні і організації діяльності свого колективу, аналізі своєї роботи, підведенні підсумків зробленого і ухваленні відповідних рішень.

Аналіз досвіду розвитку самоврядування вихованців у колонії ім. М. Горького та колонії ім. Ф. Е. Дзержинського засвідчує, що вже в середині 20-х років унаслідок пошуків і педагогічного експериментування у життєдіяльність колоністів запроваджуються такі демократичні засади, як реальна влада загальних зборів, чергування, під час яких контроль за дотриманням законів життя

колективу доручався не тільки старшим, а й молодшим, збірні загони, на чолі яких зазвичай стояли вихованці, які не входили до постійно діючого активу. Актив, на думку А. Макаренка, є невід'ємним і необхідним резервом кожного виховного закладу, який забезпечує наступність поколінь у колективі, зберігає стиль, тон і традиції колективу. Основою для постійного утворення активу був поділ вихованців на кандидатів і членів комуни. Перших називали вихованцями, другі мали звання комунарів, які і складали постійно діючий актив закладу [5, с. 57–58.]. Усі ці «щасливі знахідки» допомогли А. Макаренку «відкрити справді невичерпні можливості згуртованого виховного колективу, його самоврядування й громадської думки» [1, с. 48].

Загальні збори колективу, у діяльності якого реально й систематично брали участь усі без винятку вихованці, функціонували щоденно, здійснюючи контроль за виконанням ухвалених рішень, впливаючи на весь спосіб життя очолюваних педагогом закладів. Цьому сприяло те, що будучи головним органом самоврядування, загальні збори вибудовувалися за логікою представництва від первинних колективів, забезпечуючи у такий спосіб оперативність, дієвість роботи, відповідальність перед первинними і загальним колективом.

У колонії ім. О. Горького всі колоністи об'єднувалися в 15 загонів, кожний з яких складався з командира, помічника командира і 8–12 рядових членів. Загін становив основну одиницю колонії. Будучи супротивником безпосереднього виховного впливу вихователя на вихованця, А. С. Макаренко запровадив систему роботи, за якої доручення довалися не персонально підліткам, а загону, який колективно вирішував, хто з його складу буде виконувати те чи інше завдання.

Найвища влада в колонії належала раді командирів (до неї входили командири всіх загонів), яка коригувала такі питання: розподіл роботи між загонами, призначення командирів загонів, призначення інших посадових осіб, надання дозволу на відпустку, розподіл одягу, організаційні моменти.

Загальне управління колонією протягом дня здійснювалося черговими – один вихователь і один вихованець, які складали постійну пару, котра добиралася на основі взаємної симпатії [8, с. 85]. На чергових покладалося обов'язки спостереження за роботою всіх загонів, майстерень, конюшень тощо, а також облік щоденного прибутку колонії – грошового, матеріального і продуктового та витрат. Жоден документ не мав сили без підпису хоча б одного з чергових.

У комуні ім. Ф. Дзержинського самоврядування мало дещо інший вигляд. Загальні збори колективу як його вищий орган, у діяльності

якого реально і систематично брали участь усі без виключення вихованці, функціонували постійно, здійснюючи контроль за виконанням ухвалених рішень, впливаючи на весь спосіб життя установи.

Нововведенням, яке А. С. Макаренко запровадив у діяльність органів самоврядування в цій установі, стали зведені загони. На відміну від постійних загонів, які складали каркас колективу, зведені загони були тимчасовими, створювалися на термін, який не перевищував тижня, для виконання певного завдання. Після завершення робіт командир зведеного загону переходив до іншого загону його рядовим учасником. Завдяки такій системі, – стверджував А. С. Макаренко, – «більшість колоністів брало участь не лише у робочій функції, а й у функції організаторській. Це було дуже важливо і було якраз те, що треба для виховання» [4, с. 202–203].

Під впливом нової організації колективу зазнала суттєвих змін робота педагогів: зникла необхідність в адмініструванні і нагляданні, посилилася функція переконування, особистого прикладу, вміння залучати вихованців до цікавої і змістовної справи.

Іншою важливою формою залучення всіх вихованців до управління різними сторонами життя колективу, були чергування. Проте, на відміну від попереднього підходу, їх організація зазнає певної реорганізації. Тепер перед цієї формою діяльності висувалося завдання – підготувати кадри чергових з командирів загонів, відмовившись від участі у чергуваннях вихователів. За останніми залишалася функція консультування, вони також становили резерв, на непередбачений випадок, що підсилювало «постійний діловий контакт активу з керівництвом» [6, с. 98].

Роботу загальних зборів і чергувань А. С. Макаренко доповнював системою старанно продуманих індивідуальних доручень, які добивалися з урахуванням особливостей і можливостей кожного підлітка.

Діяльність вищого органу самоврядування вихованців (загальні збори) та виконавчих органів (рада командирів, різні комісії, чергові та ін.) здійснювалася в тісному поєднанні. Старші вихованці («шефи») залучалися до виконання різних організаторських функцій у колективі, але при цьому завжди враховувалися особливості віку, статі, індивідуальні якості дітей. У таких взаємовідносинах і в умовах взаємної колективної відповідальності, згідно з поглядами А. Макаренка, відбувається «шліфування граней» окремої особистості, переробка й загартування характеру. Спільна участь у різних видах діяльності дає кожному можливість повніше розкрити свої здібності, виробити необхідні вміння, розвинути позитивні якості поведінки й приду-

шити, викоренити «бур'ян негативних пережитків минулого», виховати у собі стійкий опір усьому поганому.

Характерно, що А. Макаренко не виключав з функцій самоврядування й нагляд, але відзначав, що нагляд завжди має поєднуватися з провідною функцією – організаційною. Загальні збори і рада командирів розпоряджалися всією життєдіяльністю колонії, у тому числі вирішували питання роботи заводів, матеріальних витрат і змін у «конституції» закладу.

Рада командирів як орган самоврядування зазнавала критики не тільки з боку тодішніх педагогів, професури, а й з боку журналістів і письменників, які бачили в ній «щось казармене», називали її «муштровкою». Не погоджуючись з цією позицією, А. Макаренко обстоював його доречність тим, що в колонії було створено 28 загонів, а отже, діяло 28 командирів. Він заперечував поширені на той час ідеї щодо необхідності планування їхньої діяльності, наголошуючи, що рада командирів – це орган самоврядування, який має працювати за тими завданнями й темами, які виникають щоденно й які «не можна відобразити в плані».

Завдяки розробленій А. Макаренко системі роботи рада командирів і в комуні, і в кожному загоні набула статусу ради вповноважених. При цьому її учасники виступали вповноваженими не лише даного загону, а й уповноваженими всієї комуні. Рада командирів стояла над загоном [3, с. 50].

Зміст запровадженого А. Макаренко самоврядування охоплював усі напрями життєдіяльності колективу: організація самообслуговування, виробнича праця, навчальна робота, фізкультурно-спортивні заходи, різноманітна естетична діяльність, дотримання дисципліни й режиму, проведення походів, мандрівок, свят.

Надаючи такі широкі повноваження органам самоврядування, А. Макаренко водночас був переконаний у необхідності педагогічного керівництва їхньою діяльністю, яке й здійснював систематично та цілеспрямовано. Він установив пряму залежність рівня самостійності вихованців у діяльності органів самоврядування від педагогічного керівництва. Сутність останнього полягала в безпосередній участі педагогів у роботі зборів членів колективу, у виробленні й ухваленні рішень, розробці планів, в організації контролю за їх виконанням. Разом з тим А. Макаренко застерігав від надмірної опіки над дитячим самоврядуванням з боку дорослих, стверджуючи, що «прекрасна ерудиція педагогів, їхнє уміння знайти рішення й окреслити умови, нічого не пропустити і не «переборщити» – всі ці потрібні здібності педагогів, якщо вони проявляються у надмірній кількості, можуть слугувати

обмеженням для самодіяльності вихованців» [2, с. 125].

Окреслюючи основні підходи до запропонованого А. Макаренком педагогічного керівництва дитячим самоврядуванням, не можна не погодитися з думкою Л. Гордіна, який, аналізуючи цей аспект діяльності педагога, наголошував, що сам Антон Семенович завжди «з великою повагою і тактом ставився до рішень зборів і ради командирів, ніколи не використовував адміністративної влади, щоб відмінити те чи інше рішення, і якщо вважав його неправильним, прагнув, щоб колектив сам визнав допущену помилку й виправив її» [1, с. 52].

Міжособистісні відносини у колективі своїх вихованців А. Макаренко визначав як товариські, покладаючи в основу їх вибудови принципи відповідальної залежності, серед яких домінуюче місце посідали розпорядження, обговорення, підпорядкування більшості, підпорядкування товариша товаришу, відповідальність перед колективом та ін. Педагог був переконаний у тому, що затвердження в дитячому самоврядуванні відносин командування і підлеглості приховує небезпеку роз'єднаності вихованців. Аналогічні думки висловлював й інший відомий педагог С. Шацький, наголошуючи на перевагах рівних, таких, що виключають командування один одним відносин між дітьми, особливо молодшого шкільного і підліткового віку. Водночас практичний досвід дав А. Макаренку можливість твердити, що хоча така небезпека й існує реально, її можливо уникнути за умов запровадження контролю за відносинами командування й підлеглості в колективі та його органах з боку громадської думки, діяльності тих же загальних зборів, періодичної зміни складу активу, реалізації системи постійних і тимчасових доручень, створення зведених загонів, в яких командні позиції зазвичай належать рядовим членам колективу. Змінність органів самоврядування убезпечувала перетворення активу на професійних адміністраторів і надавала кожному вихованцю можливість пройти школу самоврядування. Це, на переконання А. Макаренка, становило вагомий фактор розвитку особистості, формування в неї конструктивних відносин з колективом.

Проведений нами аналіз поглядів А. Макаренка на сутність, зміст і форми реалізації дитячого самоврядування, які набули впровадження в керованих ним виправних закладах,

засвідчує їх наукову обґрунтованість і практичну значущість. Водночас хочемо наголосити, що при врахуванні цих здобутків у сучасних умовах, слід звертатися не до окремих конкретних форм роботи, а до таких принципових положень, як залучення всіх без виключення вихованців до виконання організаторських функцій у дитячих колективах, забезпечення їх організаційної самостійності у поєднанні з реальною відповідальністю колективу та його органів за ухвалені рішення, їх виконання, контроль за їх реалізацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гордин Л. Ю. Проблема самоуправления воспитанников в наследии А. С. Макаренко и в современной школе / Гордин Л. Ю. // Сов. педагогика. – 1978. – № 3. – С. 47–54.
2. Макаренко А. С. Избр. произведения / Макаренко А. С. – М. : Учпедгиз, 1946. – 310 с.
3. Макаренко А. С. О моем опыте / Макаренко А. С. // Некоторые выводы из педагогического опыта. – М. : Просвещение, 1964. – С. 40–66.
4. Макаренко А. С. Педагогическая поэма // Избр. произведения : в 3 т. – К. : Рад. шк., 1984. – Т. 1. – 517 с.
5. Макаренко А. С. Методика воспитательной работы. – К. : Рад. шк., 1990. – С. 57–58.
6. Макаренко А. С. Соч. : в 7 т. / Антон Семенович Макаренко. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1958. – Т. 5. Общие вопросы теории педагогики. – 560 с.
7. Набока Б. С. Розвиток ідей про учнівське самоврядування у вітчизняній педагогічній теорії та практиці : автореф. дис. за здобуття наук. ступеня канд. пед. наук 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». – К., 2001. – С. 16.
8. Пять лет работы с детьми-правонарушителями: сб. статей работников полтавских учреждений для правонарушителей / [под ред. проф. Ващенко]. – Полтава : Полтавская комиссия по делам несовершеннолетних, 1925. – С. 85.
9. Савченко С. В. Педагогика социализации как новая отрасль педагогического знания: опыт предварительного анализа / Савченко С. В. // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка : пед. науки. – 2004. – № 1. – С. 233–238.